

М.С. Лаппо (Мінск)

**УВАСАБЛЕННЕ ЎЯЎЛЕННЯЎ У. КАРАТКЕВІЧА
ПРА БЕЛАРУСКІ НАЦЫЯНАЛЬНЫ ХАРАКТАР
У ВОБРАЗАХ ГАЛОЎНЫХ ГЕРОЯЎ ПРОЗЫ ПІСЬМЕННІКА**

Пра У. Караткевіча звычайна кажуць, што ён з'яўляецца «разбуральнікам» традыцыйных уяўленняў пра беларускі нацыянальны характар. Напрыклад, даследчыца К. Півавар адзначае: «на нашу думку, Караткевіч стварыў канцэптуальна новае разуменне характару і сутнасці беларускага народа» [10, с. 200]. Героі твораў пісьменніка – насамрэч «моцныя» персанажы, якія, дзейсныя і свядомыя, апынуліся *псіхалагічна супрацьлеглымі* тыпамі для беларусаў «нашаніўскага» дыскурсу – прыгнечаных, бездапаможных і «згубленых» ў свеце («*Наш народ спявучы, таленавіты, горды*» [5, с. 323], «*Гляджу вакол – Божы мой, такі край, такія сэрцы ў простых людзей, такія песні, такая рыцарская мяккасць і чысціня і смеласць. Народ горды, таленавіты, страсны...*» [7, с. 634]).

У навукова-папулярным нарысе У. Караткевіча «Зямля пад белымі крыламі» апісанню характару беларусаў адведзены асобны раздзел, у якім пісьменнік выказвае думку, што меркаванне пра беларуса як пра «няшчасна-ненькага», якое склалася ў 30-я гг. XIX ст. (напрыклад, верш М. Някрасава «Железная дорога»), ператварылася ў неабгрунтаваны грамадскі стэрэатып. У якасці доказу У. Караткевіч прыводзіць словы публіцыста Грузінскага: *«Ходячие представления о типе белорусского крестьянина рисуют его неказистым... тщедушным и придавленным тяжелой жизнью в болотистом бедном краю. Мои личные впечатления были не таковы. Я увидел белоруса крепкого телосложения, хотя и худощавым... но главное, я не заметил и следа угнетенности, забитости»* [цыт. па 4, с. 448]. Тэзіс «рахманасці» беларуса, адзначанай у «Полном географическом описании нашего отечества» (Санкт-Пецярбург, 1905 г.), У. Караткевіч таксама аспрэчвае, спасылаючыся на факты з гісторыі Вялікай Айчыннай вайны: *«“інертны” і “бязвольны” мясцовы чалавек пусціў пад адхон 11 128 саставаў з надпісам «Deutsche Reichsbahn». Так што рахманасць беларуса таксама да пары да часу. Пяройдзеш мяжу – і тваім ворагам будзе страшны чалавек»* [4, с. 452].

У нарысе У. Караткевіча сярод тыповых рысаў беларуса называюцца *свабодалюбства, утрапёная любоў да працы, кроўная любоў да зямлі*. Маркеры-эпітэты, што суправаджаюць характарыстыкі беларуса, ужо надаюць пэўную экспрэсію дачыненням беларуса з акаляючай яго рэчаіснасцю.

Паспрабуем параўнаць названыя рысы з тымі, што фіксуюцца сённяшнімі беларускімі сацыёлагамі. Працалюбства і любоў да зямлі сапраўды адзначаюцца большасцю даследчыкаў як тыповыя беларускія рысы характару. Свабодалюбства часцей за ўсё называецца сярод рыс, уласцівых беларусам у найменшай ступені. Так, напрыклад, у даследаванні В. Кірэенкі ў ліку найбольш нетыповых пералічваюцца імкненне да асабістай свабоды, індывідуалізм, прадпрымальнасць (вынаходлівасць), жаданне канкурыраваць, імкненне да хуткіх і радыкальных змяненняў [9, с. 155].

Аднак не ўсё так адзначна. Напрыклад, вынікі, атрыманыя Г. Гатальскай і Н. Ткач пры даследаванні этнічных аўтастэрэатыпаў у спалучэнні з гетэрастэрэатыпамі, фіксуюць даволі цікавую тэндэнцыю: па меркаванні саміх беларусаў, у рускіх, украінцаў і італьянцаў свабодалюбства выяўляецца ярчэй, аднак у параўнанні з палякамі і літоўцамі свабодалюбства ў беларускага народа выражана мацней [3, с. 34].

Натуральна, што, акцэнтуючы ўвагу на свабодалюбстве беларусаў, У. Караткевіч фактычна ствараў контрдыскурс у дачыненні да нашаніўскага дыскурсу, бо апошні, выканаўшы сваю гістарычную функцыю, ператварыўся ў «мёртвую форму», якая пачала рабіцца перашкодай для далейшага развіцця нацыянальнай супольнасці.

Дарэчы, свабодалюбівы беларускі герой разбураў не толькі этнічны аўтастэрэатып, але і гетэрастэрэатып таксама: нарыс «Зямля пад белымі крыламі» першапачаткова адрасаваўся ўкраінскім старшакласнікам і быў выдадзены ў Кіеве, а ўжо пазней – у Беларусі.

Па тым «наборы» рысаў характару беларуса, які У. Караткевіч прадставіў ў гэтым нарысе, досыць лёгка пазнаюцца галоўныя героі караткевічаўскіх твораў.

Адзін з тыпаў галоўнага героя – так званы герой-інтэлігент, які, у адрозненне ад ранейшых герояў-інтэлігентаў, ужо не «разрываецца паміж горадам і вёскай» (як герой Л. Калюгі з аповесці «Ні госць ні гаспадар») і не «пакутуе на раздвоенасць душы» (як герой аповесці М. Гарэцкага «Дзве душы»), а свядома і прафесійна займаецца сваёй справай.

Прадстаўнікамі нацыянальнай інтэлігенцыі ў творчасці У. Караткевіча выступаюць А. Беларэцкі, А. Косміч, А. Загорскі і іншыя персанажы, усе яны часткова – прататыпы самога аўтара. Інтэлігентнасць гэтых асобаў абавязкова пацвярджаецца аўтарам у творы згадкай аб славу-тых сваяках героя, што спрацоўвае на канцэпцыю «пераадолення сялянскасці». Тыпы названых герояў добра апісаныя даследчыкам П. Банцэвічам: «...Мастак адкрыў чытачам духоўны свет маладога беларускага інтэлігента ХХ стагоддзя, падкрэсліў перавагу арыстакратызму над плябейскасцю, паказаў людзей з дваранскімі радаводамі...» [1, с. 223].

Для другога тыпа караткевічаўскіх галоўных герояў, якіх даследчыца А. Барысеева адносіць да пікара [2], важную ролю адыгрываюць вынаходлівасць, пачуццё гумару, спалучэнне бытавой «заземленасці» з «узвышанасцю» духа (Г. Выліваха, Ю. Братчык).

Вядома, што распрацоўцы названых персанажаў У. Караткевіч аддаў шмат часу. Пра тое, што пісьменнік хацеў прадставіць у беларускай літаратуры адметнага героя, які б найбольш поўна раскрываў сутнасць характару беларуса, сведчылі мастацкія задумкі і разважанні У. Караткевіча. У лістах да М. Танка ён пісаў: «Ну вось, скажам, французы маюць свой літаратурны тып, які з найбольшай паўнатой змалёўвае ўсю нацыю, немцы і іспанцы – таксама ... А вось у нас гэтага няма. Назавіце мне тып, які ўсебакова адбіваў бы рысы лепшага нашага чалавека, яго талент, яго характар, яго барацьбу, які, так бы мовіць, нават часткова адбіваў бы гісторыю народа. Яго няма, але ён павінен з'явіцца...» [7, с. 602].

У караткевічаўскіх «пікара» шмат заземленага, побытавага, яны – прыўкрасныя ў сваёй «неідэальнасці», вялікія аматары радасцяў жыцця. Г. Выліваха на пачатку «Ладзі Роспачы» падаецца як «хобаль, залётнік, піяка, задзіра, біток, бабздыр несамавіты» [6, с. 160]. Дарэчы, сярод пералічаных рысаў ёсць як тыя, што даследчыкі фіксуюць у якасці тыповых негатыўных рысаў беларусаў (схільнасць да п'янства), так і тыя, што лічацца ўласцівымі беларусам у найменшай ступені (задзірыстасць). Характар Ю. Братчыка ў параўнанні з характарам Г. Вылівахі больш склада-

ны, паколькі зазнае эвалюцыю: з махляра («*Не магло быць сумнення – гэты запылены прайдзісвет, гэтая шэльма, што гандлюе ўласным круцельствам, нібыта рабіў яго, кардынала, дабрэйшым*» [8, с. 90]) герой паступова ператвараецца ў сапраўднага «мужыцкага Хрыста» («*Я галадаў іхнім голадам, і прагнуў, і мёрз, і памыляўся, і грашыў, і свят быў*» [8, с. 376]).

Абодва тыпы галоўных герояў У. Караткевіча (і «пікара», і герой-інтэлігент) – свабалюбівыя беларусы, якія «разрываюць шаблон» пакорнасці і рахманасці. Гэта яскрава пацвярджае дзейнасць персанажаў: А. Загорскі ўдзельнічае ў падрыхтоўцы паўстання 1863 г., становіцца папличнікам і лепшым сябрам К. Каліноўскага – чалавека, мяркуючы па гістарычных звестках, «антырахманага»; Ю. Братчык узначальвае сярэднявечны «паўстанцкі» атрад, робіцца легендай для свайго народа; Г. Выліваха «падбухторвае» душы нябожчыкаў-беларусаў супраць самой Смерці.

Ва ўсіх творах перад чытачом – індывідуальнасць, герой-завадатар, які вядзе за сабой людзей, мае выразную канцэпцыю дзеянняў. Ягонія вызначальныя рысы побач з сумленнасцю, адказнасцю, дабрыйнёй – бясстрашнасць і тое імкненне да свабоды, калі чалавек пераўзыходзіць патрэбы ўласнага «я», замкнёнасці на сваім унутраным свеце і пачынае мысліць маштабнымі катэгорыямі, у рэшце рэшт, калі ён фактычна адкрыта змагаецца за палітычную ўладу. Праўда, у творах У. Караткевіча гэтае змаганне за ўладу заўсёды пададзенае як рэакцыйнае – як адказ на ўціск, прыгнёт і несправядлівасць з боку пануючых колаў.

Шмат у чым «навізна» і «нетыповасць» беларускіх характараў у творах У. Караткевіча была абумоўлена той акалічнасцю, што ў сваёй творчасці пісьменнік не займаўся адлюстраваннем беларускага савецкага псіхатыпу, які аб'ектыўна існаваў на той час, а, паслядоўна канструюючы беларускі нацыянальны міф у межах рамантызму, звярнуўся да гістарычных падзей і распрацоўкі нацыянальнага літаратурнага героя, які, як ужо было адзначана, мусіў увасабляць найлепшыя рысы беларуса і працягваць сусветную літаратурную традыцыю.

Літаратура

1. Банцэвіч, П. К. Культурныя прыярытэты беларускай інтэлігенцыі ў кантэксце творчасці У. Караткевіча / П.К. Банцэвіч // Рэспубліканскія Купалаўскія чытанні: зб. навук. арт. / ГрДУ імя Я.Купалы; рэдкал.: У.І. Каяла (адк.рэд.) [і інш.]. – Гродна: ГрДУ, 2009. – 387 с.
2. Барысеева, А.А. Традыцыі пікарэскага рамана ў творчасці Рамэна Гары і Уладзіміра Караткевіча // Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай : матэрыялы IX Міжнар. навук. канф., прысвеч. 70-годдзю філал. фак. БДУ, Мінск, 15–17 кастр. 2009 г. У 2 ч. Ч. 2 / пад рэд. праф. В.П. Рагойшы; рэдкал.: В.П. Рагойша [і інш.]. – Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2010. – С. 226 – 230.
3. Гатальская, Г.В., Ткач, Н.М. Психологические особенности национального характера белорусов / Г.В. Гатальская, Н.М. Ткач // Псіхалогія. –№ 1 (58). – 2010. – С. 30 – 35.

4. Караткевіч, У. Зямля пад белымі крыламі / У. Караткевіч // Збор твораў: У 8 т. Т. 8, кн. 1. П'есы. Нарыс. – Мінск : Маст. літ., 1990. – С. 385–570.
5. Караткевіч, У. Каласы пад сярпом тваім / У. Караткевіч // Збор твораў. У 8 т. Т. 4. Кн. 1. – Мінск : Маст. літ., 1989. – 399 с.
6. Караткевіч, У. Ладдзя распачы / У. Караткевіч // Збор твораў. У 25 т. Т. 5. Легенды. Навела. Паэма. Аповесць : 1960 – 1972 / Уладзімір Караткевіч ; падрыхт. тэкстаў і камент. Пятра Жаўняровіча і Анатоля Вераб'я ; рэд. тома Віктар Іўчанкаў. – Мінск : Маст. літ., 2013. – 541 с.
7. Караткевіч, У. Лісты / У. Караткевіч // У. Караткевіч. Выбраныя творы: уклад., прадм., камент. А. Вераб'я. – Мінск : Бел. кнігазбор, 2005. – С. 587–648.
8. Караткевіч, У. Хрыстос прыямліўся ў Гародні / У. Караткевіч // Збор твораў: У 8 т. Т. 6. – Мінск : Маст. літ., 1990. – 494 с.
9. Кириенко, В.В. Белорусская ментальность: истоки, современность, перспективы / В.В. Кириенко. – Гомель : ГГТУ им. П.О. Сухого, 2009. – 319 с.
10. Півавар, К. С. Вербалізацыя канцэпту «беларускі народ» у творчасці У. Караткевіча / К.С. Півавар // Славянские народы и их культуры: традиции и современность: сб. науч. статей / редкол.: В.И. Коваль (отв. ред.) [и др.]; М-во образования РБ, Гомельский гос. ун-т им. Ф. Скорины. – Гомель: ГГУ им.Ф. Скорины, 2013. – 310 с.